

POZSONYI NORBERT

Szophoklész: Antigoné című tragédiája egy jogász szemével*

Az antik jogtörténet kutatásában mindig felmerül az a kérdés, hogy a kutatók mennyiben „támaszkodhatnak” az úgynevezett nem jogi irodalomra. Álláspontom szerint komoly hangsúlyt kell fektetni e források jogi aspektusú feldolgozására, s ennek okát abban látom, hogy az antik társadalmakban nem létezett a „jogi túlszabályozás” fogalma, azaz viszonylag egyszerű normák hatották át a mindennapi életviszonyokat, s e jogi szabályozásnak az irodalmi művekben való visszatükröződése sok érdekességet tartalmaz az ókori világ jogával foglalkozó jogtörténész számára.

A jelen tanulmány célkitűzése, hogy Szophoklész¹ Antigoné² című tragédiájából kiragadjon és értékelje a jogilag releváns motívumokat. Első lépésben Kreón parancsának jogforrási jellegét határozom meg, ezt követően kísérletet teszek arra, hogy a tragédia szövege alapján rekonstruáljam Kreón parancsának a textusát. Második lépésként pedig be szeretném mutatni az Antigonéval szemben lefolytatott bűnvádi eljárás egyes szakaszait, s ezen belül is különös hangsúlyt fektetek Antigoné érvelésére, amellyel saját tettének jogszerűségét kívánta alátámasztani.

Kreón parancsa, mint jogforrás

A tragédia helyszíne a közép-görögországi Thébai polisz. A görög poliszokat egymástól eltérő társadalmi és politikai berendezkedés jellemezte. Szophoklész tragédiájában Thébai poliszának államformája *tyrannis*, az állam élén pedig *tyrannosz*ként Kreón áll. Érdekes kiemelni, hogy minden általam ismert magyar fordításban a *tyrannosz* kifejezést királynak fordítják, azonban ez félrevezető, mert a görög királyságban a király megnevezése

---

* A jelen tanulmány a szerző 2010. november 5-én Szegeden, a „Jog és Irodalom” elnevezésű konferencián tartott előadásának lábjegyzetekkel ellátott és kibővített változata.

¹ Bernhard ZIMMERMANN: *Sophokles*. In: Der neue Pauly 11. (2001), 726sk. Szophoklész Kr. e. 497-ben vagy 496-ban, Szophilosz fiaként született az attikai Kolonoszban. Tragédiáiról sikereinek köszönhetően igen magas hivatalokat töltött be Athénban, pl. 441-ben *strategosszá* választották. Két fia született – Iphon és Ariston –, akik követték apjuk nyomdokait és mindketten tragédiáírók lettek. Szophoklész Kr. e. 406-ban halt meg.

² Szophoklész az Antigoné c. tragédiáját 442-ben írta. A szóbeszéd szerint Szophoklész az Antigoné sikerének köszönhette azt, hogy Kr. e. 441-ben *strategosszá* választották.

basileios volt. Azonban a *basileia* (királyság) és a *tyrannis* államformája alapvetően különbözött egymástól,³ ugyanis míg a *basileia* a nemzeti arisztokrácia érdekeit képviselte, addig a *tyrannis* egy olyan egyeduralmi (autoriter) rendszer volt, amelynek társadalmi bázisát a feltörekvő *demosz* (a köznép) képezte.⁴ Szophoklész Kreón megnevezésénél következetesen mindig a *tyrannos* kifejezést használja, azonban egy alkalommal, a 385. sorban Kreónt mégis az archaikus *basileios* főnévvel illeti, de e szó itt nem bír a fent említett technikus jelentéssel.

A műből azt is megtudhatjuk, hogy a Szophoklész által ábrázolt *tyrannis* államformájában a hatalmi utódlás dinasztikus rendszerben történt (Soph. Ant. 173-174):⁵

„Enyém a trón és az országlás hatalma itt,
leszármazás és királyi vér jogán.”

E sorokat Kreón⁶ mondja, aki Oidipusz *tyrannos* feleségének, Iokaszténak volt a bátyja, és azt követően szállt reá a hatalom, hogy Oidipusz fiai – Eteoklész és Polüneikész – apjuk átkát beteljesítve megölték egymást.

Ha Kreón szerepét jogforrástani szempontból vizsgáljuk, akkor megállapíthatjuk, hogy maga a *tyrannos* nem volt más, mint alanyi értelemben vett jogforrás (jogszabályalkotó személy). Kreón parancsát a szerző a szövegben több helyen is a *nomos* szóval illet. A görög *nomos* kifejezés számos jelentéssel bírhat. A *nomos* jogforrástani értelemben lehet törvény, rendelet, szokás vagy szokásjog (*consuetudo*),⁷ magánjogi kontextusban pedig jelenthet akár szerződési kikötést is.⁸ Véleményem szerint a *tyrannos* parancsát, – amely jogforrástani tárgyi jogforrás (azaz maga a jogszabály megjelenési formája)⁹ – jogi szempontból nem törvénynek, hanem rendeletnek célszerű fordítani, ugyanis az általános értelemben vett törvényeket egy jogalkotási jogkörrel felruházott szerv (pl. népgyűlés) hozza, nem pedig egy meghatározott személy (individuum) adja ki. A tragédiában a rendeletet Kreón *tyrannos* teszi közzé, tehát ebben az esetben e jogszabály a legitimitását nem egy jogalkotó szerv jóváhagyásából, hanem az uralkodó (egy individuum) autoritásától nyeri. Ezen ok miatt tartom a műben a *nomos* helyes fordításának a rendelet megnevezést.

³ HEGYI Doloresz – KERTÉSZ István – NÉMETH György – SARKADY János: *Görög történelem a kezdetektől Kr. e. 30-ig*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 130. Így fogalmaznak a *tyrannis* államformájáról: „A *tyrannis*nak a görög királyságtól merőben eltérő jellege, valamint az a tény, hogy ebben a korban a *basileus* több görög városállamban már valamilyen tisztségviselőt jelöl, készíti a görögöket arra, hogy az új jelenséget egy idegen eredetű jövevényszóval jelöljék”. Vö. Der kleine Pauly (K/P) V, s. v. *tyrannis*, a szó etimológiai gyökeréről a következőket írja: „unerklaertes Fremdwort aus der kleinasiat.-ägäischen Kultursphäre”.

⁴ Aristot. pol. 1310 b: A királyság ugyanis az arisztokráciának felel meg, a *tyrannis* pedig a szélsőséges oligarchiából és demokráciából tevődik össze [...] Űgyszólván a legtöbb *tyrannosz* a népvézerek soraiból kerül ki; és megbíznak bennük, mert rágalmozák az előkelőket. [...] Amint mondtuk, a királyság az arisztokráciához igazodik, mert érdem szerint való, amely vagy egyéni, vagy családi, vagy hivatali erényesség, vagy mindez párosítva még hatalommal is. (Szabó Miklós fordítása.)

⁵ E tanulmányban Szophoklész Antigoné c. tragédiájának műfordítása Mészöly Miklós munkáját követi.

⁶ Kreón személyének értékeléséhez lásd részletesen VIKTOR EHRENBURG: *Das Herrscherbild des Sophokles*. In: Hans Diller (Hg.): *Sophokles, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1967. 97skk.*

⁷ Vö. Philipp SCHEIBELREITER: „(...) *aposisato ten parathekou diplen kata ton ton parathekou nomon*.” *Zum sogenannten „nomos ton parathekou” und seinen Wurzeln im griechischen Recht*. In: *Symposium 2009. 350skk.*

⁸ A *nomos* kifejezés technikus értelmezéséhez lásd részletesen JAKAB ÉVA: *Risikomanagement beim Weinkauf. Periculum und Praxis im Imperium Romanum*. CH. Beck Verlag, München, 2009. 85skk.

⁹ Az alanyi és tárgyi jogforráshoz MOLNÁR Imre – JAKAB ÉVA: *Római jog, Leges-Diligens Bt. Szeged, 2008. 47.*

Kreón rendeletének rekonstruálása

a.) A rendeletalkotás előzményei

Miután Oidipusz *tyrannos* önkéntes száműzetésbe vonult, fiai (Eteoklész és Polüneikész) megállapodtak abban, hogy egymást az annuitás elve alapján, évente váltani fogják a hatalom gyakorlásában. Az első évben Eteoklész volt a *polis tyrannosa*, azonban az év leteltével nem volt hajlandó átadni a vezetés jogát Polüneikésznek, aki ezt követően idegen fegyveres segítséggel támadt Thébai ellen. E harcban – a korábbi jóslatnak megfelelően – a két testvér megölte egymást.¹⁰ Kreón, mint a *polis új tyrannosa*, megtiltotta Polüneikész holttestének az eltemetését. (Érdekességként érdemes megjegyezni, hogy Polüneikész neve egy beszélő név, amelynek jelentése: sokat viszálykodó.)

b.) Kreón rendeletszövegének rekonstrukciója

Egy jogi normát szerkezetileg alapvetően három önálló elemre oszthatunk fel, e három elem a hipotézis, a rogáció és a szankció. A hipotézis tartalmazza azt a konkrét tényállást, amelynek realizálódása esetén a törvény előírja a követendő magatartást. A rogáció a törvény úgynevezett rendelkező része, azaz megadja, hogy a hipotézisben foglalt tényállás megvalósulása esetén milyen magatartást kell tanúsítani a törvény hatálya alá tartozó személyeknek. A szankció pedig a rogáció megsértése esetén alkalmazandó jogkövetkezményeket határozza meg.

A tragédia különböző szöveghelyei alapján rekonstruálhatjuk Kreón *nomosának* mindhárom elemét. Drámai túlzással ugyan, de a hipotézis megtalálható a mű 199. és a 203. sora között:

„Mert száműzetésből visszatérve ő betört
perzselni ősök földjét, istenek hegyét!
Övéinek vérét akarta inni, és
tulajdon népét szolgaságba hajtani!”

A törvény rogációja a műben két helyen is feltűnik, egyszer Antigoné tolmácsolásában, aki a következőket mondja húgának, Iszménének (Soph. Ant. 29-30.):

„egy könny, egy rög nélkül heverjen ott a test,
hogy lakomázzon rajta minden dögmadar!”

A rogációra vonatkozó másik forrás pedig Kreóntól hangzik el (Soph. Ant. 205-206.):

„heverjen teste hantolatlan, meztelen,
kutyák és hollók undorító koncaként!”

¹⁰ KARSAI György: *Teiresias a „Heten Thébai ellen” c. tragédiában*. In: AntTan. 38/1-2. 1994. 22. Így ír e konfliktusról: „egy dicstelen hatalmi harc zárófejezeteként Eteoklész és Polyneikész egymás kezétől pusztul el. Polyneikes idegen hadak élén saját hazája, Thébai ellen támad, hogy megszerezze a hatalmat, amely a testvérével kötött megállapodás alapján egyébként jogosan illetné meg. Eteoklész viszont a hazáját védi az ellenséges támadással szemben, így az ő igaza mellett is komoly érvek sorakoztathatók fel. A „haza - hatalom - becsület - vérségi kötelék” - problémakör tragikus zárófejezetének feldolgozásával Aischylos első díjat nyert a tragédiaversenyen Kr. e. 467-ben. A mítoszkor nyugtalanító-gazdag mélységeire utal, hogy mind Sophoklész, mind Euripidész újra és újra feldolgozta”.

Véleményem szerint a két rogáció közül a Kreón által elmondott illik bele jobban egy törvény szövegébe, mert Antigone inkább az érzelmek szubjektív szemszögéből jeleníti meg a szöveget, amikor azt mondja, hogy még megsíratni sem szabad a bátyját. Kreón beszédéből pedig inkább a szankciónárius (objektív) és generál preventív jelleg dombozódik ki azáltal, hogy a holttest eltemetésének megtiltásán túl azt is elrendeli, hogy Polüneikész meztelenül,¹¹ holtában is megszégyenítve heverjen valahol.¹²

Végül, ha valaki ezt a rendelkezést megszegi, azaz Polüneikész testét eltemeti, akkor Kreón a következő szankcióval rendeli büntetni az elkövetőt (Soph. Ant. 35-36.):

„szívelje meg tilalmát, mert ha szembeszáll,
a nép előtt Kreón agyonköveteti.”

Tehát aki Kreón törvényét megszegi, az életével lakol e tettéért, és a büntetés végrehajtásának a módja a nyilvános megkövezés.

Érdemes itt egy rövid *exkurzust* tenni és megvizsgálni azt, hogy mi lehetett e szigorú rendelkezés „mozgatórugója”. A tragédia fontos motívuma, hogy Kreón egy háborús helyzetet követően jutott hatalomra. Egy új uralkodónak a legfontosabb célkitűzése, hogy saját magát a társadalommal elfogadtassa, és ezzel hatalmát megszilárdítsa. Ehhez eszközül Kreón a „közös nemzeti hős – nemzeti ellenségkép” binalitását választotta. Míg Kreón Eteoklészt, propagandisztikus módon, mint a *polis* védelmében mártírhalált halt vezetőt, hősnak kijáró pompával temettette el, addig Polüneikészt, a „haza árulóját”, minden végtiszteletadástól megfosztotta. Ez azért is fontos, mert Kreónnak tartania kellett egy esetleges polgárháború fellángolásától, mivel Eteoklész sem volt fedhetetlen a konfliktus kialakulásában, ugyanis Polüneikész azért ragadott fegyvert, mert testvére nem volt hajlandó a megállapodás alapján egy év elteltével a hatalmat átadni. Azonban Polüneikész komoly hibát követett el azzal, hogy idegen fegyveres sereggel támadta meg a saját *polis*át, mert aki idegen fegyveres erővel tör hazájára, az büntetőjogilag megvalósítja a hazaárulás törvényi tényállását.¹³ Így az a lehetőség, hogy Kreón Polüneikészt veszélyes hazaárulónak kiálthatta ki, megfelelő alapot szolgáltatott a közös társadalmi ellenségkép kialakítására, és elősegíthette, hogy magát úgy tüntethesse fel, mint a „hazavédő Eteoklész” örökösét.

Összefoglalva Kreón rendelete az alábbiakban rekonstruálható: (*hipotézis*) mert [Polüneikész] száműzetésből visszatérve [Thébaiba] betört perzselni ősök földjét, istenek hegyét, övéinek vérét akarta inni, és tulajdon népét szolgaságba hajtani, (*rogáció*) [ezért] heverjen teste hantolatlan, meztelen, kutyák és hollók undorító koncaként, (*szankció*) [aki e tilalmat megszegi,] az a nép előtt agyonkövetetik.

¹¹ E megszégyenítési motívum megjelenik Platónnál is (Plat. Nom. 854 d): [...] s aztán meztelenül vessék ki az ország határain túl [...].

¹² Vö. Gerd MÜLLER: *Sophokles Antigone*. C. Winter Verlag, Heidelberg, 1967. 67.

¹³ Vö. Alfred J. NOLL: *Kein Anwalt für Antigone! Recht wider Recht in der „Antigone” des Sophokles*. Czernin Verlag, Wien, 2008. 154.

Antigonével szemben folytatott bűnvádi eljárás

A bűnvádi eljárás a második *epeiszodion*ban veszi kezdetét, amikor az Őr elővezeti Antigonét, azt követően, hogy tetten érte a cselekmény elkövetésekor (azaz akkor, amikor éppen földet szórt elhalt bátyjára, ezzel jelképesen eltemetve őt).

A büntetőeljárás bírója, s egyben a vád képviselője maga a *tyrannos*.¹⁴ Az Antigonével szemben lefolytatott eljárás három részre osztható: a.) a tanúkihallgatás (ti. az Őr meghallgatása), b.) a vádlott kihallgatása, c.) az ítélethirdetés.

a.) A tanú kihallgatása

Kreón első eljárási cselekménye, hogy az Őrt, aki tetten érte Antigonét, tanúként kihallgatta az eset körülményeit illetően.¹⁵ Az Őr elmondta Kreónnak, hogy miként fogták el Antigonét (Soph. Ant. 429-431.):

„Aztán kezével hord a testre új port,
és drágamivű bronz edényt emelve önt
a holt fölébe három léből szűrt italt.”¹⁶

Az Őr a vallomásában előadta, hogy akkor fogta el Antigonét, amikor ő a bátyját a szakrális szabályoknak megfelelően eltemette. Az Őr kiemelte azt is: *hogy ráolvastuk, mit csinált [...] egy szóval sem tagadta el* (Soph. Ant. 434-435.), azaz Antigoné beismerte a cselekmény elkövetését.

b.) A vádlott kihallgatása:

Ezt követően az eljárás második szakaszaként Kreón megkezdte a vádlott Antigoné kihallgatását (Soph. Ant. 441-442.):

„Most halljunk téged ott, ki fő-leszegve állsz!
Te tetted-é? Elismered, vagy tagadod?”

A bíró (s egyben az ügyész) kérdésére Antigoné beismerő vallomást tett: *Elismerem, sosem fogom tagadni azt* (Soph. Ant. 443.). A beismerés ténye jogi szempontból különös jelentőséggel bír, ugyanis szükségtelessé teszi a bizonyítási eljárás további folytatását. Kreón ezért csak a motívumot (azt a belső meggyőződést, amely az elkövetőt a cselekmény elkövetésére indítja), mint tényállási elemet akarja feltárni, amikor arról kérdezi Antigonét, hogy: *a rendelettel szembe mertél szállani?* (Soph. Ant. 449.).¹⁷ Antigoné így felel erre a kérdésre: *A rendeletet nem Zeusz hirdette meg* (Soph. Ant. 450.). Ugyanis istentől való törvény az, hogy a halottat el kell temetni, mert a test ezzel veszíti el a földi világgal

¹⁴ A tragédiában egy egyeduralmi rendszerben lefolytatott bírósági eljárásról kapunk képet. Ezzel szemben lásd részletesen az athéni demokrácia igazságszolgáltatási rendszerét Gerhard THÜR: *Athén bírósági szervezete a Kr. e. 4. században*. In: Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Jur. et Pol. Tom. LXV. SZTE-ÁJTK, Szeged, 2004. 369-389.

¹⁵ Hans DILLER: *Menschenardarstellung und Handlungsführung bei Sophokles*. In: Hans Diller (Hg.): *Sophokles*. Darmstadt, 1967. 199. A következőképpen fogalmazza meg az előzményeket Kreón szemszögéből: „Antigones Tat ist nicht weniger ein Rätsel, solange sie nicht als Täterin hervorgetreten ist. Entschlossene Männer, hinter denen eine ganze Partei steht, vermutet Kreon als Täter (284ff.) – und man bringt vor ihn das eine, für sich allein stehende Mädchen”.

¹⁶ A bronz edényben (korsóban), amelyből Antigoné testvérére „három léből szűrt italt” öntött, vízzel elkevert méz, bor és tej elegye lehetett. E sorok részletes interpretációja MÜLLER, 1976. 119.

¹⁷ Az eljárás e szakaszához lásd részletesen Joachim GOTH: *Sophokles Antigone. Interpretationsversuche und Strukturuntersuchungen*. Fotodruck Präzis, Tübingen, 1966. 75sk.

való fizikai kapcsolatát és így a lélek, – ami ekkor már Hádész tulajdona – átkelhet a Sztüx folyón.¹⁸

Ezt követően Antigoné figyelmezteti arra Kreónt (Soph. Ant. 453-455.):

„Olyan hatalmas soha nem lehet szavad,
 hogy bármi földi rendelettel elsöpörd
 az isten íratlan szent törvényeit.”

Antigoné védekezésének sarokkövét jogi szempontból az képezi, hogy ő az isteni íratlan törvényekre, mint magasabb szintű jogforrásra utal, *de facto* a *lex superior derogat legi inferiori* elvre hivatkozik, azaz a magasabb szintű törvény (jogszabály) lerontja az alacsonyabbat. Azonban, hogy Antigoné érvelésének helyességét elfogadhatjuk, meg kell vizsgálnunk, hogy miként tekintettek az antik görögök ezen „íratlan törvényekre” (*agráfoi nomoi*), azaz hogy lehet-e ezeket a normákat jogszabálynak tekinteni, vagy csak jogi kötőerővel nem bíró erkölcsi előírásoknak. Jogi szempontból teljesen irrelevánssá válna Antigoné indokolása abban az esetben, ha az „isteni törvények” csak egyszerű morális szabályok lennének, mert pusztán a jog és a morál összeütközése nem szolgálhat a jogi védekezés alapjául. Ennek igazolására a következő egyszerű példát szeretném felhozni: egy munkavállalót a munkaadója ok nélkül elbocsát az állásából. Ennek következtében a volt munkavállaló nem tudja fizetni a törlesztő részleteket, ezért a családja elveszíti a lakását. Majd a volt munkavállaló meglopja az egykori főnökét. Morális oldalról igazolható a cselekmény, ennek ellenére a bíróság mégis el fogja ítélni lopás miatt az elkövetőt. Véleményem szerint e kérdés (ti. az isteni jog bír-e tényleges jogi kötőerővel vagy sem) eldönthető Platón Törvények c. művének¹⁹ következő töredéke alapján (Plat. Nom. 793 b,c)²⁰: „Mindazt, amit most megbeszéltünk, az ún. íratlan törvények közé tartozik, és az ősi hagyományok sem egyebek, mint az említett dolgok [...] mert ezek kötelei az egész állami berendezkedésnek, mintegy középen állnak a már írásba foglalt és a még ezután megállapítandó törvények között, mint valóban ősi és alapvető, törvényerejű hagyományok. Ha ezek megfelelőek és valóban szokásban vannak, megóvják és biztosítják az írott törvények fennmaradását, ha ellenben fogyatékosak [...] akkor úgy járunk, mint mikor a házépítéskor a középső támasztóoszlopok kidőlnek”.

Platón szerint az íratlan törvények mintegy „láthatatlan alkotmányként” ott lebegnek a világi jogalkotás fölött és abban az esetben, ha az írott törvény (a pozitív jog) ezzel szemben áll, akkor az a törvény rossz. E sorok alapján kijelenthetjük, hogy a műben

¹⁸ Ugyanez az átkelési motívum megjelenik Homérosz Iliaszában, amikor Patroklosz lelke megjelenik Akhileusz álmában, s így szól hozzá (Hom. Ili. XXIII, 71-74.): Hantolj el mielőbb, jussak Hádész kapuján túl. / Árnai így a kinszenvedetteknek, elűznek a lelkek, / s nem hagyják, hogy túl a folyón közibük keveredjem; / nagykapujú Hádész körül így vaktába bolyongok. (Devecseri Gábor fordítása.)

¹⁹ Felmerülhet a kérdés, hogy van-e létjogosultsága Platón Törvények c. művét a pozitív joggal összevetni, ugyanis Platón ebben a műben egy elképzelt állam – amelynek a neve *Magnesia* – jogi berendezkedését tárja az olvasó elé. Azonban az a jog, amelyet Platón az alapítandó *Magnesia* számára elképez nem pusztán fikció, hanem Platón ebbe a szabályozási modellbe beleszőtte korának pozitív jogát is. Éva JAKAB: *Praedicere und cavere beim Marktkauf. Sachmängel im griechischen und römischen Recht.* C. H. Beck, München, 1997. 59. Így ír erről: „Es ist mit gewisser Sicherheit festzustellen, daß Platon die Gesetze fremder Staaten durchforscht und eingebaut hat [...]. Die Sprecher des Werkes sind ein Athener, ein Kreter und ein Spartaner. So kann man vermuten, daß vor allem die Verfassungen dieser Staaten verarbeitet sind”.

²⁰ Szabó Miklós fordítása.

nem az erkölcs és a jog konfliktusáról, hanem a pozitív jog és az isteni, valamint a természetjog (olyan jog, ami a természettől fogva adott, nem az ember által alkotott) szembenállásáról van szó.²¹ Alfred Noll még arra is felhívja a figyelmet, hogy Szophoklész a szereplőit a heroszok korába helyezi, amikor az isteni előírások egyet jelentettek a joggal, tehát a szabályok differenciálása jogi és erkölcsi normára majdnem hogy lehetetlen.²² A tragédia feloldhatatlan konfliktusa éppen e két jog kollíziójában érhető tetten, ugyanis mindkét szereplőnek igaza van a saját szempontjából. Kreónnak, mint abszolutista uralkodónak jogában állt bármilyen rendelkezést hozni. Antigoné pedig megszegte a Kreón rendeletébe foglalt pozitív jogot. Érdemes itt kiemelni, hogy az attikai jog alapján senkit sem lehetett attikai földben eltemetni, akit árulás miatt elítéltek (a történet Thébaiban játszódik, de Szophoklész athéni polgár volt). Az ilyen személy holttestét valahol a határ mentén kellett végső nyugalomra helyezni.²³ E rendelkezés összhangban van az isteni és a természetjoggal, amely szerint a halottat el kell temetni. Kreón azonban ezt a kötelezettséget hágtá át azért, hogy rendeletében megtiltotta a „hazaáruló” Polüneikész testének eltemetését. Antigoné pedig a pozitív jogot megsértve, de az isteni jognak engedelmességgel eltemette a bátyját. Viszont e konfliktus feloldása (azaz annak megállapítása, hogy mely jog a magasabb szintű) azért marad el a műben, mert nincs egy pártatlan bíró, aki *sine ira et studio* eldönthetné ezt a jogi kérdést, ugyanis Kreóntól, aki egy személyben a vádló és a döntőbíró, nem várható objektív ítélet.

c.) Az ítélet

Kreón azonban nem fogadta el az isteni törvények prioritását a sajátjával szemben, s a 3. episzodion lezárásában, bíróként megfogalmazta Antigonéval szemben a (halálos) ítéletet²⁴ (Soph. Ant. 773-776.):

„Ember nem lakta pusztaságba vettetem,
és élve zordon szirt falába záratom.
s melléje épp csak annyi ételt tettetek,
hogy érte vérvád mégse érje városunk.”

Érdekes itt megjegyezni, hogy Kreón a marasztaló ítéletében eltért az általa közzétett rendeletben foglalt szankciótól, ugyanis nem megkövezésre, hanem sziklaszirtbe való elzárásra ítélte Antigonét.²⁵ Fontosnak tartom kiemelni Kreón ítéletének azt a részét, amelyben megindokolja, hogy miért tért el a saját rendeletétől. Kreón azt mondja, hogy Antigonét egy sziklaszirtbe zárhatja és mellé csak annyi ételt tettet, hogy érte „vérvád” ne

²¹ Vö. NOLL, 2008. 161.

²² Uo. 148.

²³ Victor EHNBERG: *Sophokles und Perikles*. C. H. Beck, München, 1956. 305.

²⁴ Platon a Törvények c. művében (854 e – 855 a) a következőket írja a halálbüntetésről: Ha pedig polgárról derülne ki, hogy valami efféle követet el, tehát az istennel, vagy a szüleivel, vagy az állammal szemben követet el valami kimondhatatlan szörnyű gaztettet, az ilyen embert már végképpen gyógyíthatatlannak tekintse a bíró, annak tudatában, hogy gyermekkorától kezdve ilyen gondozásban és nevelésben részesülve, nem tudta visszatartani magát a legnagyobb gaztettektől. Az ilyen emberre nézve a halál a legcsekélyebb büntetés, másoknak pedig tanulságos példát szolgáltat azzal, hogy nevétől megfosztva valahol az ország határain túl jel nélküli sírban helyezik el a tetemét. (Fordítás: Bolonyai Gábor)

²⁵ Peter RIEMER: *Sophokles, Antigone – Götterwille und menschliche Freiheit*. F. Steiner, Stuttgart, 1991. 35. írja: „Er (scil. Sophokles) charakterisiert hier mit dem Wechsel der Todesart zugleich Kreons Unsicherheit”.

érje Thébait. Ennek az oka abban keresendő, hogy az antik görög társadalomban az emberölést szakrálisan tisztátalan cselekménynek tekintették, úgy hitték, hogy az ilyen tett elkövetője „rontást” hozhat az egész közösségre.²⁶ Még a főbenjáró bűncselekmények (pl. emberölés) elkövetőinek is meghagyták azt a lehetőséget, hogy önkéntesen száműzetésbe vonuljanak (ez a kedvezmény azonban nem vonatkozott szülőgyilkosság esetére).²⁷ A gyilkosokkal kapcsolatos társadalmi felfogást az alábbi, Platónról származó szöveghelyel szeretném alaposabban megvilágítani (Plat. Nom. 916 c): „Ha valaki egy másik [személynek] egy gyilkos [rabszolgát] ad el úgy, hogy erről mindketten tudtak, az ilyen adásvétel esetén nem lehetséges a [rabszolga] visszaadása, azonban ha erről a vevő nem tudott, akkor engedélyezni kell megvásárolt [rabszolga] visszaadását, mihelyt erről [a vevő] tudomást szerez. Az ügyet az 5 legfiatalabb törvényőrzőnek (*nomophylakes*) kell eldöntenie, és ha az ítélet úgy hangzik, hogy az eladó erről tudott (ti. hogy a rabszolga gyilkos volt), akkor a vevő házáat meg kell tisztítani az *exegatai* előírása szerint és a vevő számára a vételár háromszorosát kell visszafizetnie.”²⁸

A gyilkosságot szakrális bűnnek tekintették. A fenti szövegben azt a tényt, hogy az eladott rabszolga gyilkos volt (és erről a vevő nem tudott, csak az eladó), a magánjog szemszögéből áruhibának minősül,²⁹ és azon túl, hogy az eladót háromszoros bírság (*poena*) fizetésére kötelezték, még azt is előírták, hogy a szakrális szabályoknak megfelelően tisztítsa meg a vevő házáat, mert a gyilkos személynek pusztán már a jelenléte is beszennyezte azt.

A műben Kreón ennek a „megszentségtelenített” állapotnak az elkerülését érti azon, amikor azt mondja, hogy „*vérvád*” mégse érje városunk. Nagyon érdekes, hogy az antik gondolkodásmód alapján csak az számított ölésnek, ha azt közvetlen fizikai behatással (aktív magatartással) hajtották végre, az ún. „meghalni hagyás” (passzív magatartás) nem tartozott ebbe a körbe.

Összegzésképpen megállapítható, hogy az a tény, mely szerint Kreón a vérvádtól, és végső soron az istenektől való félelmében, nem a rendeletben meghatározott szankciót szabta ki Antigonéval szemben, arra utal, hogy Antigoné érvelése mégis hatással volt Kreónra, és ezért nem merete felvállalni annak a döntésnek az ódiumát, hogy valakit azért végeztet ki, mert engedelmeskedett az isteni jog előírásainak.

Epilógus

E tanulmány lezárásaként csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy egyazon szövegnek milyen sokszínű olvasata létezik, ugyanis teljesen más szempontok alapján szemléli az antik forrásokat egy irodalmár, egy filológus, egy történettudós vagy akár egy jogász. Meggyőződésem alapján e tudományágak által teremtett adalékok szintézise vezet el ahhoz, hogy egy régvolt történelmi korszakot igazán, a teljes valójában megismerhesünk.

²⁶ Vö. Eberhard KLINGENBERG: *Platons nomoi georgikoi und das positive griechische Recht*. Schweitzer Verlag, Berlin, 1976. 115.

²⁷ Kurt LATTE: *Beiträge zum griechischen Strafrecht*. In: Erich Bernecker (Hg.): *Zur griechischen Rechtsgeschichte*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1968. 296.

²⁸ Plat. Nom. 916 c.

²⁹ E szöveghely részletes exegézise JAKAB, 1997. 68skk.

NORBERT POZSONYI

Sophokles' Antigone aus juristischer Sicht

(Zusammenfassung)

In der Forschung der antiken Rechtsgeschichte taucht immer wieder die Frage auf, ob die sog. nichtjuristische Literatur als eine Quelle des Rechts betrachtet werden kann. Meiner Meinung nach muss man darauf Wert legen, diese Quellen im juristischen Sinne zu interpretieren, weil die sog. „rechtliche Überregelung“ in den antiken Gesellschaften nicht existierte. Das heißt, dass in der Alltagspraxis ziemlich einfache Regeln herrschten und sich diese Regeln, für uns erkennbar, in den literarischen Werken widerspiegeln. Das Ziel dieses Aufsatzes ist es, die rechtlich relevanten Motive der Tragödie „Antigone“ des Sophokles zu sammeln und zu interpretieren. Ich versuche zunächst, den Text von Kreons Befehl aufgrund der Rechtsdogmatik (Tatbestand, Anordnung und Rechtsfolge) zu rekonstruieren. Im zweiten Teil der Abhandlung stelle ich den Strafprozess gegen Antigone dar. Zum Schluss erörtere ich ausführlich Antigones Verteidigung, weil diese Apologie im juristischen Sinne sehr ungewöhnlich ist. Die Grundlage der Argumentierung der Antigone gegen Kreon war, dass die Begrabung der Toten gemäß dem göttlichen Gesetz obligatorisch sei und der göttliche Befehl stärker sei als die menschlichen Vorschriften. Eigentlich verwendet Antigone in ihrer Verteidigungsrede demnach den Rechtssatz *lex superior derogat legi inferiori*.